

УДК 349.3

К.Б. ПИВОВАРСЬКА, канд. іст. наук,
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Ключові слова: правовідносини, право соціального забезпечення, предмет права соціального забезпечення, соціально-забезпечувальні відносини

Загальновідомо, що поняття правовідносин є одним із визначальних у правовій науці. Як зазначає О. Чутчева, на сучасному етапі існують дві вирішальні концепції правовідносин. Згідно з першою, найпоширенішою, правовідносини є результатом впливу правової норми на суспільне відношення; її представники трактують правовідношення як вольове суспільне відношення, що виникає на основі відповідних норм права, учасники якого пов'язані взаємними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Згідно з другою – правове відношення є не результатом, а засобом регулювання суспільних відносин [1, с.65]. Ми будемо розглядати правовідносини як суспільні відносини, що регулюються нормами відповідної галузі права, зокрема права соціального забезпечення.

Слід зазначити, що проблема правовідносин завжди була у центрі уваги науковців. Важливість проблеми полягає в тому, що наявність предмету та методу правового регулювання є підставою поділу права на галузі.

Право соціального забезпечення відокремлювалося у 50-60-х роках ХХ ст. одночасно з формуванням і розвитком у західному світі держави «загального добробуту» на основі тих юридичних норм, котрі відокремлювалися із трудового, фінансового, цивільного та адміністративного права. Разом із тим, виникали особливі суспільні відносини, що потребували правового регулювання у зв'язку з поширення змісту соціальної функції держави. У 1966 році в Празі на науково-

му симпозіумі з проблем соціального забезпечення більшість вчених поділили думку радянського юриста В. Андрєєва про самостійність права соціального забезпечення як галузі права.

Ретельний аналіз поглядів на проблему предмета права соціального забезпечення здійснив Б. Сташків у статті, надрукованій у 2000 році [2], де він розглядав погляди радянських вчених, які обґрунтовували самостійність даної галузі права в умовах її становлення.

Н. Стаховська у тому ж році присвятила відносинам у сфері соціального забезпечення кандидатську дисертацію [3]. Докладно розглядаючи зазначене питання, дисертант дає таке визначення правовідносин з соціального забезпечення: це урегульовані нормами права соціального забезпечення (чи наділені правовою формою) суспільні відносини, що виникають на підставі юридичного складу між громадянами (сім'ями), які знаходяться в складній життєвій ситуації і потребують матеріальної підтримки, та відповідними органами соціального забезпечення, з приводу надання першим передбачених чинним законодавством конкретних видів матеріального забезпечення чи обслуговування за рахунок суспільних фондів соціального призначення.

Однак за останні роки право соціального забезпечення України зазнало суттєвих змін як на законодавчому, так і на теоретичному рівнях. З огляду на те, що цьому питанню приділяли увагу такі науковці, як Н. Болотіна, П. Пилипенко, В. Стичинський, І. Сирота та інші, метою даної статті є аналіз новітніх концепцій щодо визначення предмета права соціального забезпечення. Новизна роботи полягає в авторському визначенні предмета права соціального забезпечення.

Під предметом права соціального забезпечення, на думку Б. Сташківа, слід розуміти певну сукупність однорідних суспільних відносин, які піддаються правовому регулюванню та відповідають таким вимогам:

- 1) є стійкими і характеризуються повторенням подій та дій людей;
- 2) за своїми властивостями допускають

можливість контролю за ними правовими й іншими засобами з боку держави;

3) існує об'єктивна потреба в їх регулюванні [2, с.71].

Ще В. Андрєєв визначив предмет права соціального забезпечення як особливий вид суспільних відносин та окреслив їх особливості, зокрема:

- 1) аліментарний характер цих відносин;
- 2) специфічно-суб'єктивний склад громадян та державних органів;
- 3) фінансове джерело – суспільні фонди;
- 4) підстава виникнення – особа не працює через непрацездатність або звільнення державою від цього обов'язку.

Ядром названих відносин В. Андрєєв вважав пенсійні відносини, до яких є дотичними та тісно пов'язані з ними відносини, що виникають у зв'язку з виплатою різних допомог, щодо матеріально-побутового та культурного обслуговування непрацездатних та престарілих [4, с.31].

Також до предмету права соціального забезпечення В. Андрєєв включав процедурні та процесуальні відносини, а також відносини між батьками (або дітьми) та дитячими закладами щодо утримання в них дітей [4, с.32].

З розвитком права соціального виникають інші концепції щодо визначення його предмету, зокрема, концепція непрацездатності, концепція соціально-аліментарного характеру соціально-забезпечувальних відносин, концепція індивідуальної форми розподілу.

Однак сьогодні найбільш поширеною є теорія соціального ризику, відповідно до якої соціально-забезпечувальні відносини – це відносини, які виникають на підставі соціального ризику. С. Синчук визначає соціальний ризик як закріплену законодавством та визнану суспільством соціально-значиму обставину об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їх сімей) можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування чи потребують додаткового матеріального забезпечення та не можуть самостійно її уникнути [5, с.58]. Автор також схильється до цієї концепції як найбільш універсальної.

Так само, спираючись на теорію соціального ризику, П. Пилипенко визначає ядром предмета права соціального забезпечення соціально-забезпечувальні відносини, які є неоднорідними за своїм складом [6, с.21]. Як і В. Андрєєв, П. Пилипенко до предмету відносить процедурні відносини, тобто відносини, які виникають та існують при визначенні та встановленні юридичних фактів, що є необхідними для існування матеріальних відносин соціального забезпечення.

Разом із тим, П. Пилипенко не погоджується з думкою про належність до предмета права соціального забезпечення процесуальних відносин, які виникають при захисті права на соціальне забезпечення у судах. На його думку, дані відносини мають знайти місце у системі відповідних процесуальних галузей права [6, с.22]. Окремо П. Пилипенко виділяє соціально-страхові відносини, які існують у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування. Зазначаючи, що дані відносини за своїм характером нагадують фінансові чи адміністративні, він підкреслює, що ефективність правового регулювання цих відносин можлива лише за умови належності їх до сфери права соціального забезпечення [6, с.24].

Автори підручника «Право соціального забезпечення» С. Синчук та В. Бурак дають таке визначення правовідносинам у праві соціального забезпечення: це врегульовані нормами права соціального забезпечення соціально-забезпечувальні відносини громадян (членів їх сімей) з уповноваженими державою органами чи установами з приводу надання матеріального забезпечення або надання соціальних послуг громадянам у випадку настання соціального ризику, та відносини, тісно пов'язані з ними спільною метою (процедурні, процесуальні, соціально-страхові) [7, с.29].

М. Бойко окреслює дуже широке коло суспільних відносин, що є, на його думку, предметом права соціального забезпечення. Зокрема, він дає таке визначення: «предметом права соціального забезпечення є суспільні відносини, які виникають між громадянином чи сім'єю і державним органом, що

здійснюють соціальне забезпечення, з приводу безоплатного (безеквівалентного) або на пільгових умовах матеріального забезпечення і обслуговування за рахунок соціального страхування та виплат з державного та місцевих бюджетів громадян в старості, у випадку хвороби, повної, часткової або професійної втрати працездатності, в разі втрати годувальника, а також надання допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям, що мають дітей та в інших випадках, передбачених законодавством, що потребують надання соціальної допомоги» [8, с.11]. Також М. Бойко окремо виділяє процедурні та процесуальні відносини.

Деяко схоже трактує правовідносини у сфері соціального забезпечення І. Ярошенко, зокрема, зазначаючи, що це – врегульовані нормами права фактичні відносини щодо надання грошових виплат, послуг, пільг, які виникають між відповідними органами і фізичними особами, що мають на них право, при настанні соціального ризику. Залежно від того, результатом реалізації якої норми є правовідносини, І. Ярошенко поділяє їх на матеріальні (з приводу окремих видів забезпечення), процедурні з установлення юридичних фактів та процесуальні у випадках розгляду спорів між сторонами правовідносин, якщо закон не відніс їх до звичайних спорів, які розглядаються цивільним процесом [9, с.17].

Таким чином, розглянувши погляди на предмет права соціального забезпечення, можна дійти висновку, що науковцями виділено такі види відносин:

- соціально-забезпечувальні відносини з приводу матеріального забезпечення громадян (членів їх сімей) у разі настання обставин, які суспільством та державою визнані соціально значимими (соціальні ризики);
- процедурні, які виникають при встановлення певних юридичних фактів;
- процесуальні, що виникають при розв'язанні питань соціального забезпечення у судовому порядку;
- соціально-страхові – у сфері загальнообов'язкового соціального страхування.

І. Сирота слушно зазначає, що до кола суспільних відносин, охоплених предметом

права соціального забезпечення, повинні входити такі компоненти: загальне поняття соціального забезпечення; коло забезпечуваних осіб; обсяг видів соціального забезпечення; рівень соціального забезпечення; рівень забезпечення; джерела фінансування; відносини, пов'язані з обов'язком держави й роботодавців по змісту й соціальному обслуговуванню певного контингенту непрацездатних громадян, та інші [10, с.14-15].

Безумовно, основу всіх правовідносин, що є предметом права соціального забезпечення, складають соціально-забезпечувальні відносини, які є, як вже зазначалося, неоднорідними. Ця неоднорідність обумовлена неоднорідністю самого поняття «соціальне забезпечення».

На думку Б. Сташківа, соціальне забезпечення – це ті види і форми матеріального забезпечення, що надаються на умовах, передбачених законом чи договором, зі спеціального створених для цього фондів особам, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів до існування [11, с.25].

Виходячи з цього визначення, можна зробити висновок, що соціально-забезпечувальні відносини можна диференціювати відповідно до видів соціального забезпечення, а саме: пенсійні, з надання допомог, послуг та пільг. Можна також їх диференціювати й більш ретельно, у межах кожного виду, наприклад пенсійні за віком чи за втратою годувальника, допомоги у зв'язку з народженням дитини чи у випадку безробіття.

Також можна виділити відносини відповідно до організаційно-правової форми соціального забезпечення, зокрема, соціально-страхові. Однак, виділяючи соціально-страхові, доцільно згадати також відносини з державного асигнування, чи за рахунок місцевих бюджетів, оскільки вони регулюються різними нормативно-правовими актами та мають свою специфіку. Тому, на нашу думку, недоцільним є зазначення окремо саме соціально-страхових відносин.

Відповідно, термін «соціально-забезпечувальні відносини» можна вважати загальним для означення всіх видів відносин щодо на-

дання матеріального забезпечення у разі настання соціального ризику для всіх категорій громадян.

Ми погоджуємося з думкою П. Пилипенка щодо недоцільності віднесення до предмету соціального забезпечення процесуальних відносин, оскільки вирішення правових спорів у праві соціального забезпечення відбувається в рамках адміністративного чи цивільного процесу.

Тому, на нашу думку, достатньо визначити предмет права соціального забезпечення як сукупність якісно неоднорідних соціально-забезпечувальних відносин, що виникають з приводу матеріального забезпечення громадян у разі настанні соціального ризику, а також пов'язаних із ними процедурних відносин щодо встановлення певних юридичних фактів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чутчева О. Громадяни як суб'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин: теорія і практика / О. Чутчева // Право України. – 2003. – № 7. – С. 65-69.
2. Сташків Б. Предмет права соціального забезпечення: погляд на проблему / Б. Сташків // Право України. – 2000. – № 9. – С. 71-75.
3. Стаховська, Н. М. Відносини в праві соціального забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Н. М. Стаховська. – К., 2000. – 19 с.

4. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР : учебник / В. С. Андреев. – М. : Юрид. лит., 1987. – 352 с.

5. Синчук С. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення / С. Синчук // Право України. – 2003. – № 3. – С. 55-59.

6. Право соціального забезпечення : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / [П. Д. Пилипенко, В. Я. Буряк, С. М. Синчук та ін.] ; за ред. П. Д. Пилипенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Видавничий дом «Ін Юре», 2008. – 504 с.

7. Синчук С. М. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / С. М. Синчук, В. Я. Буряк ; за ред. С. М. Синчук. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 306 с.

8. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / М. Д. Бойко. – Вид. 3-тє, доп. та переробл. – К. : Атіка, 2006. – 380 с.

9. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення : навч. посіб. / І. С. Ярошенко – К. : КНЕУ, 2005. – 232 с.

10. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / І. М. Сирота. – Вид. сьоме, перероб. й доповн. з урахуванням змін чинного законодавства. – Х. : Одисей, 2007. – 408 с.

11. Сташків Б. Поняття права соціального забезпечення / Б. Сташків // Право України. – 2000. – № 5. – С. 24-26.

Пивоварська К. Б. До визначення предмета права соціального забезпечення / К. Б. Пивоварська // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 296–299 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10pkbpcz.pdf>

Розглядаються новітні погляди українських вчених щодо предмета права соціального забезпечення, пропонується власне визначення предмету права соціального забезпечення.

Пивоварская К.Б. К определению предмета права социального обеспечения

Рассматриваются новейшие взгляды украинских ученых на предмет права социального обеспечения, предлагается собственное определение предмета права социального обеспечения.

Pyvovarska K.B. To Determination of the Article of Right for Public Welfare

The newest looks of the Ukrainian scientists are examined for the purpose a right for public welfare; own determination of the article of right for public welfare is offered.